

Komaga ja komata

Argo Mund, Maire Raadik

Artikkel käsitleb sagedasemaid komaküsimusi, millega on pöördutud eesti keele instituudi telefoni- ja meilinõuande poole. Täielikuma pildi koma- ja teiste kirjavahemärgireeglite kohta saab huviline Mati Erealti, Tiiu Erealti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatust” ning teadusliku „Eesti keele grammatika” II osast.

Koondlause

Koondlause rindliikmeid võivad ühendada rinnastavad sidesõnad *ja, ning, ega, ehk, või, aga, ent, kuid, vaid* jms.

Tavaliselt **ei nõua** koma *JA, NING, EGA, EHK, VÕI, (NII ..) KUI KA*. Keelenõuandest on kõige rohkem päritud viimase kohta, nt *Niisugused toimingud on kasulikud nii raha kogumise kui ka raha kasutamise huvides. Annan eesti keele tunde nii venelastele kui ka eestlastele*. (NB! Kui rinnastav sidesõna tuleb ette PÕIMLAUSES pea- ja kõrvallause piiril või kahe eri astme kõrvallause vahel, tuleb koma **panna** – vt lähemalt jaotisest „Liitlause”.)

Sõnade *AGA* ja *VAID* ette tuleb koma **panna** siis, kui nad on lauses sidesõnad, nt *Ta on väike, aga tubli. See ei sõltu mitte kuupäevast, vaid kohtumise päevakorrast. Niisugust ettevõtmist ei nimetata näituseks, vaid messiks. Kui aga ja vaid on rõhumäärsõnad, siis koma nende ees ei ole: Kuum supilonks mõjub aga kosutavalt. Tema on minu kohmetuse üle alati vaid naernud*.

Ka sõna *KUID* (nagu ka *ENT*) **nõuab** koma, nt *Viimasena, kuid mitte vähem tähtsana tuleks rõhutada .. Õpetaja oli range, ent emalikult hoolitsev*.

Kui koondlause korduvad liikmed on pealkirjad, tuleb **es**maltpanna kinnijutumärgid ja seejärel loetelukoma, nt *Andrus Kivirähk on kirjutanud näidendid „Eesti matus“, „Kalevipoeg“, „Adolf Rühka lühikene elu“, „Voldemar“ jt.*

Täiend

Kooliajast on küsijail sagedasti meeles, et täiendite komastamine oleneb sellest, kas tegu on eri või sama liiki täienditega, kuid reegli rakendamine konkreetsete lausete peal põhjustab ikkagi rohkesti kõhklosti.

Siin on oluline meeles pidada, et ERILAADILISED on sellised omadussõnalised täiendid, mis käivad ühe ja sama objekti kohta ning märgivad selle eri tunnuseid (nt *ilus sinine ülikond*), SAMALAADILISED täiendid seevastu määravad eset samast küljest (nt *ilus, selge, päikesepaisteline päev*) või järgnevana täpsustavad eelmist (nt *uue, võimsa elu algus*).¹ Nagu kahe näite võrdlusest näeme, **nõuavad** samalaadilised täiendid koma, erilaadilised aga **ei nõua**.

Näiteid eriliigiliste täiendite kohta: *ilus karvane koerake; soe pehme vaip; väikeses mõnuses majas; külm tuuline ilm; kvaliteetne tume kivi; soliidne pikakasvuline härra; kahekordne mustriaga paber; värske kuum kohv; krõbedad juustumaitse- lised maisirõngad; noor arenenud riik; väike lihtsa koonilise vormiga peeker; atraktiivne liilialiste sugukonda kuuluv taim; tavaline huumusrikas kerge lillemuld; kohviku kõvadel läikiva- tel punastel pinkidel; tugeva maitsega aromaatsed heledad õlu; pikk sirge puudega ääristatud tee; taimel on mõned 2-3 cm pikkused oranžpunased kellukesekujulised õied.*

¹ Vt nt J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. trükk. Tallinn: Valgus, 1970, lk 201–202.

Samaliigilisi täiendeid: äranälginud, kõhn koer; rõõmus, särav, võidukas naeratus; mahukas, 21 numbrist koosnev kava; kasutada väga lahjat, 0,1% väetiselahust.

Uuemad grammatikakäsitlused lähtuvad täiendite komavajaduse kirjeldamisel RINNASTUSE ja ALISTUSE mõistest ning annavad senisest suurema rolli sellele, mida kirjutaja soovib koma panes või panemata jättes väljendada. Kui täiendid **on** komaga **eraldatud**, tähendab see, et nad on omavahel rinnastusseoses (hrl seletusseoses), kui aga komaga **eraldamata**, märgib see, et nad alistuvad põhjale igaüks eraldi või astmeliselt.² Seal, kus üldtähendus õieti ei muutu, jäetakse kirjutaja otsustada, kas ta käsitab fraasi rinnastusena ja paneb koma või alistusena ja ei pane koma. Nii pole erilist vahet, kas kirjutada näiteks *ilus karvane koerake* või *ilus, karvane koerake, äranälginud, kõhn koer* või *äranälginud kõhn koer* vms.

Koma **on** kindlasti **tarvilik** juhtudel, kui järgnev täiend TÄP-SUSTAB sisuliselt eelnevat (see rühm mahub ühtlasi samaliigilise täiendi mõiste alla), nt *mahukas, 21 numbrist koosnev kava* (= *mahukas, s.o 21 numbrist koosnev*); *väga lahja, 0,1% väetiselahus* (= *väga lahja, st 0,1%*).

Koma **on vaja** ka siis, kui temast oleneb TÄHENDUS: *ümmarguse, punase linaga laua taga* (ümmargune on laud, vrd nimetavas ilma komata *ümmargune punase linaga laud*); *kasvatab uusi, tumerohelisi ja tugevaid lehti* (ainult uued lehed on tumerohelised ja tugevad), vrd *kasvatab uusi tumerohelisi ja tugevaid lehti* (kõik lehed on tumerohelised ja tugevad); *värske, hapu varjundiga muld* (värske on muld, mitte hapu varjund); *talvel tuleks taimi hoida hea valgusega, õhutatud ruumis tem-*

² Vt M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 405–406; M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 539.

peratuuril .. (ei õhutata valgusega). Mõnikord võib koma panek nõuda eriteadmisigi, näiteks kas kirjutada *kerge*, *huumuseline muld* (= *kerge*, s.o *huumuseline*) või *kerge huumuseline muld* (kui *kerge muld* ei ole tingimata *huumuseline*). Otsus jäägu siin kirjutaja enda teha.

JÄRELASENDIS täiend **eraldatakse** komaga mõlemalt poolt, nt *käes on* öö, tippkohtumise-eelne; sügistuul, külm ja kõle, saku-
tab ..

Koma **ei nõua** DA-TEGEVUSNIMELINE järeltäiend, nt *Meil on põhimõte usaldada klienti. Otsustasime toetada ettepanekut anda üürile .. Seega on võimalusi osaleda ja auhinnalisele kohale maanduda piisavalt.* (Vrd pöördjärjestuse puhul *Seega, võimalusi osaleda ja auhinnalisele kohale maanduda on piisavalt.*)

Kui põhisõna ees on mitu täiendit, mis on rinnastatud sidesõna abil (nt *ja*, *ning*), on nende vahel koma, nt *Täname pikaajalise lojaalse, kohusetundliku ja pühendunud tegevuse eest. Mis saaksin mina, üksik, vaene ja häbistatud naine, sinu heaks muud teha kui palvetada?* (Vrd ilma sidesõnata *Mis saaksin mina, üksik vaene häbistatud naine, sinu heaks muud teha kui palvetada?*)

Määrus

Määruste komastamisel tuleb jälgida a) määruste liiki (kas kõrvuti on sama liiki määrused, nt kaks kohamäärust, või eri liiki määrused, nt aja- ja kohamäärus), b) grammatilisi seoseid (rinnastus või alistus) ning c) käänat (nimetav või kohakääne).

Üks püsivaid küsimuskohti on HÖLMAVAD (alistusseoses) KOHAMÄÄRUSED. Koma kasutus oleneb siin määruste käändest. Kui hõlmavad kohamäärused on KOHAKÄÄNDES, **ei käi** nende vahele koma, nt *Elan Harjumaal Kuusalu vallas Piibehe külas ~ Elan Piibehe külas Kuusalu vallas Harjumaal. Müüa maja Västriku tänaval ~ tänavas Lillekülas. Meie peakontor asub Kadrioru*

pargi serval luigetiigi läheduses. Raske liiklusõnnetus juhtus varahommikul Jõgeva maakonnas Tallinna-Tartu maanteel. Igal aastal sõitis ta paar korda Jyväskylässe Korpilahtisse. Palume plakat üles panna puhvetisse jäätisekülmiku juurde.

Kui kohanimed (kohasõnad) on NIMETAVAS käändes, siis **eraldatakse** need komaga, nt *Harjumaa, Kuusalu vald, Piibelehe küla ~ Piibelehe küla, Kuusalu vald, Harjumaa; Pärnu, Sadama 15, Viikingi hotell; Tallinn, Narva mnt 7, III korrus; Eesti Keele Instituut, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn.*

Kui aadressi osad on eri ridadel (nt ümbrikul), pole komasid tarvis:

*Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn*

HÕLMAVATE AJAMÄÄRUSTE puhul koma **ei kasutata**, nt *Loeng toimub 25. oktoobril kell 12.15. Kohtume pühapäeval kell 7. Kordan muudatusettepanekute esitamise tähtaega – 1. oktoober kell 14.*

NÄDALAPÄEVA JA KUUPÄEVA MÄRKIVAD SÕNAD ei hõlma üksteist, mistõttu **pannakse** nende vahele lauses koma, nt *Kolmapäeval, 23. novembril on järgmine loeng* (samuti nt *Eile, laupäeval peeti Vaskräämas laata*).

Kui kõrvuti on ERI LIIKI määrused, nagu koha- ja ajamäärused, oleneb koma kasutamine taas määruste käändest. KOHAKÄÄNDES koha- ja ajamäärusi komaga **ei eraldata**, nt *Emakeele Seltsi kõnekoosolek peeti Tartus 25. oktoobril 2005. aastal. Ta on sündinud 20. aprillil 1942. aastal Tallinnas.* (Sõna aastal võib ka ära jätta.)

Kui kohanimi (või muu kohta märkiv sõna) ja kuu nimetus (või muu aega märkiv sõna) on NIMETAVAS käändes, **eraldatakse** need teineteisest komaga, nt *Rakvere, 21. juuni 1996* (vrd *Rakveres 21. juunil 1996*); *Tartu ülikool, 17.09.2002; Pärnu, oktoober 2005.* Erand on raamatu tiitelleht: seal **pole** väljaandmiskoha ja -aasta vahel koma.

Nagu täiendite nii on ka määruste puhul mõnikord raske otsustada, kas tegemist on a) RINNASTUSEGA (hrl seletusseosega) ja tuleb panna koma või b) ALISTUSEGA, mis koma ei nõua, nt a) Nüüd, teise etapina, on .. (= nüüd, s.o teisel etapil, on ..); Viimaks, augusti lõpus 2005, siirdus laev .. (= viimaks, s.o augusti lõpus 2005); Suvel, juulist augustini, või talvel .. (= suvel, s.o juulist augustini); Päritolumaal, Peruu mägisel siseosas, valitsevate tingimuste tõttu on ta harjunud .. (= päritolumaal, s.o Peruu mägisel siseosas); b) Meil Saksamaal on .. Mõnelgi juhul võib koma oleneda sellest, mida kirjutaja täpselt öelda soovib: Piserdada varahommikul päikesetõusu ajal .., vrd Piserdada varahommikul, päikesetõusu ajal, .. (= varahommikul, s.o päikesetõusu ajal); Kevadel pärast öitsemist tuleb .., vrd Kevadel, pärast öitsemist, tuleb .. (= kevadel, s.o pärast öitsemist).

Rühma a paarjaid määrusi, mis sarnanevad LISANDITARINDIGA, võib komastada järellisandi reegli järgi (täna, 7. detsembril, saavad huvilised jälgida ..; Viljandis, AS Vilma praeguses asukohas, rajati leivatööstus juba 1934. aastal; .. mida teistes riikides, eriti Põhjamaades, harva ette tuleb), ja neid võib käsitada ka samaväärsete määrustena ning panna koma üksnes määruste vahele (täna, 7. detsembril saavad huvilised jälgida ..; Viljandis, AS Vilma praeguses asukohas rajati leivatööstus juba 1934. aastal; .. mida teistes riikides, eriti Põhjamaades harva ette tuleb).

Lisand

EESLISANDIT ei eraldada oma põhisõnast komaga, nt Kingitused anti lapselastele Toomale ja Kadrile. Tema isa Elmar oli olnud alati tubli töömees. Remont tehti omanik Mari Muraka soovil. Kallis öde Liina! Palju õnne pesamuna Joosepi sünni puhul!

Kui põhisõna ees on kaks või rohkem LAIENDAMATA lisandit, ei eraldada neid harilikult komaga ei omavahel ega põhisõnast, nt Niisugune ongi printsess preili Kadekopsu täitumatu unistus.

Kõik tervitasid tänavapühkijat härra Usinat. Lõpetajaile esines kõnega rektor professor Rein Raud.

Kui põhisõna ees on kaks või rohkem lisandit, millest laiendatud on üksnes ESIMENE, ei käi nende vahele koma, nt „Aktuaalses kaameras” intervjueriti silmapaistvat poliitikut justiitsminister Rein Langi. Koori juhatas Tartu poistekoori asutaja dirigent Uno Uiga. .. tõi ta kongi vanad sõbrad šerifiabid Jenkinsi ja Greeni.

Kui kahest eeslisandist on laiendatud TEINE, eraldatakse lisandid teineteisest komaga, nt Ajalehes võttis sõna politseinik, endine kaugushüppaja Tiit Lumiste. Nõukogu tööd juhtis õppeprorektor, praktilise usuteaduse professor Taavi Kuusik.

Kui põhisõna ees on KAKS VÕI ROHKEM LAIENDATUD lisandit, siis eraldatakse lisandirühmad üksteisest komaga, nt Ettepanekut tutvustas uurimiskomisjoni liige, keemiainstituudi juhataja Paul Presjäär. Dokumendid ulatati ostja seaduslikule esindajale, nõukogu liikmele Maibaumile. Vaid põhisõna ees olev laiendamata lisand jääb loomulikult eraldamata, nt Kuulasime nimeka kultuuriloolase, ülikooli õppejõu professor Andreseni loengut.

JÄRELLISAND eraldatakse komadega, nt Mina, Riin Mällo, volitan .. Meie, allakirjutanud, koostasime .. Odysseus, Ithaka kuningas, võitles vapralt. Käisin Jaaniga, oma sõbraga, kohvikus. Juta Juurikas, juhataja, ootas oma alluvatelt aruannet. Villu, Jaan ja Kaarel, väga kuulsad metsamehed, võtavad võistlusest osa.

Kui isikunimeloendites on eesnimi perekonnanime järel, tuleb nende vahele panna koma, sest eesnimest on saanud järelisand, nt

Kõre, Hele
Tamm, Elisabet
Vaikjärv, Carita

Lisanditarindit võivad alustada ka sõnad NAGU, NÄITEKS, NIMELT, ERITI, EELKÕIGE, ISEÄRANIS, SEALHULGAS, MUU HULGAS, KAASA ARVATUD, VÄLJA ARVATUD vm, nt Sekka mõni äpardus, nagu (= näiteks) korst-

nassekukkumine, või vägitegu, nagu sissetungija tagasilöömine. Olen tõlkinud ka erivaldkondade tekste, sealhulgas meditsiini- ja õigusartikleid. Kui võrdlustarind annab edasi ka lisandisuhet, on komakasutus vaba: Me ei leia teisi niisuguseid ~ seesuguseid ~ selliseid ~ sääraseid heliloojaid nagu Pärt ja Tormis.³

OMASTAVAS KÄÄNDES järellisandi puhul on koma ühepoolne, nt Niisugune on Issanda, teie Jumala tahe. Seoses minu 16-aastase poja, Eesti koondise liikme osavõtuga Euroopa juunioride võistlustest .. Paljude asjade, näiteks raamatute kättesaadavus on paranenud. Tootja annab kinnisasja, nagu maa või ehitiste kasutamise õiguse üle teisele .. Ravimite hulгимüügi tegevusloa omaja, kes muudab ravimi, sealhulgas kliinilise uuringu ravimi mürgistust või välispakendit või impordib ravimeid ühendusevälisest riigist, peab ..

Kui omastavas käändes lisand kuulub SIHITISE juurde, on koma kahepoolne, nt II maailmasõda viis Varje Männiku, Kambja tüdruku, elama maakera kuklapoolele. Isikunimekomisjoni liikmed, sealhulgas esimehe, nimetab regionaalminister.

Omastavas käändes järellisandi eeskujul kaldutakse koma ära jätma ka muude mittenimetavate käänete järelt⁴, ja enamasti lause selgus sellest ei vähene, nt Kaubandustökked ei ole takistanud teisi kolmandate riikide tootjaid, elkõige Ladina-Ameerika tootjaid(,) eksportimast .. Kus selgus nõuab, tuleb koma panna, nt Hasartmängust, välja arvatud loa alusel korraldatavast hasartmängust, ja loteriist tulenev kohustus ..

KUI-LISANDIT ja OLEVAS KÄÄNDES lisandit ei eraldata komaga, nt Mina kui ajalooõpetaja ei pea niisuguseid nihkeid õpilaste maailmavaates heaks. Philipsil kui juhtival kodumasinatootjal oli klientidele varuks üllatus. Riho hea jalgpallurina oli neidude seas kõrgelt hinnatud.

³ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 546–547.

⁴ Eesti keele grammatika II, lk 401–402.

Liitlause

Harva on küsitud RINDLAUSE komastamist. Kui samaväärsed osalaused pole seotud sidesõnaga, **tuleb panna** koma, nt *Rutiinist välja, ööbi hotellis! Ilm oli selge, täiskuu tõusis metsa tagant, küla magas sügavas vaikuses.*

Tuleb ka teada, missugused RINNASTAVATEST SIDESÕNADEST koma nõuavad (a), mis ei nõua (b), nt a) *Püüdsime nendega arvestada, ent see tegi asja keerulisemaks. Räägib mitmes keeles, aga ise mahub taskusse;* b) *Ta on lõpetanud lennujuhtide kursuse ning tal on hulgaliselt praktilisi kogemusi.*

Tähele tasub panna koma asendit otsekõne KINNIJUTUMÄRKIDE suhtes. Harilikult seisavad otsekõne kinnijutumärgid pärast koma (samuti pärast küsi- või hüüumärki). Vaid koma, mida peale otsekõne tingib ka kõrvallause või sidesõna (nagu siinses näites *kuid*), seisab jutumärkide järel⁵, seega *Ta ütles: „Ole valmis mind aitama”, kuid see ei meeldinud mulle.*

Rohkesti on keelenõuküsimisel olnud muresid PÕIMLAUSE komastamisega. Laused saab jagada struktuuri põhjal rühmadesse:

1) kõrvallause JÄRGNEB pealausele, nt *Pakume tööd firmale või üksikisikule, kes koostaks ettevõtte kodulehe. Iskust leiad selle, mida otsid. Teatage, missugune aeg ei sobi. Meist igaüks on arutlenud küsimuse üle, kus hoida raha. Soovime, et tunneksite meid naeratuse järgi;*

2) kõrvallause EELNEB pealausele, nt *Kes hindab kvaliteeti, valib alati parima. Mis on moes, vaata ajakirjast. Mida polnud, seda polnud. Kuidas telefoni teel õppida, seletavad mulle K. ja M. Et koosolek oleks viljakam, palun tutvuge manuses olevate dokumentidega. Et kaup ei säili, on ekslik arvamus;*

3) kõrvallause on pealause SEES, nt *Kõik, mis liigub, tahab määrimist. Kutsume kõiki, kel vähegi huvi, helistama telefonil .. Need, kes teavad, kuidas õigesti õppida, on edukad. Karula valla*

⁵ J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika, lk 290.

lastele, kes õpivad väljaspool valda, ei kompenseerita toidupäeva maksumust. See, et klient saab tooted odavamaga hinnaga, ei anna alust .. Üle 30 aasta pärast seda, kui Mõmmit kuuldi ETV eetris kordamas: „Ahaa-ahaa, mul selge on A”, jõuavad legendaarsed lood esimest korda ka kutselise teatri lavale. (Viimases näites paikneb koma, mille tingib kõrvallause, pärast otsekõne kinnijutumärke.)

Koma üle otsustamise teeb raskemaks see, kui lausest on välja jäetud öeldis, nt *Mis meelel, see keelel* (= *mis on meelel, see on keelel*).

Kui kõrvallausest on JÄETUD ÄRA ÖELDIS, mis on pealausega ühine, võib koma siiski säilida (ehkki varem on eelistatud sel juhul koma mitte panna⁶), nt *Kas klient näeb e-arvel kõike seda, mida ta näeb oma paberarvel?* – *Kas klient näeb e-arvel kõike seda(,) mida oma paberarvel?* *E-arvel olev info on sama, mis on paberarvel.* – *E-arvel olev info on sama(,) mis paberarvel.* *A-d teevad sama, mida teeb S-ki.* – *A-d teevad sama(,) mis S-ki.*

FRASEOLOOGILISTE ühendite puhul on koma usutud tarbetu olevat⁷, kuid et piiri määrata on kohati raske, ei maksaks ka kõrvallause komareegli rakendamist veaks pidada, nt *Tuleb(,) mis tuleb. Läheb(,) kuidas läheb. Läheb(,) palju läheb*, vrd selge fraseologismi puhul *Töö läheb mis müriseb*.

Ajuti on koma vaja panna RINNASTAVA SIDESÕNA ette.⁸ Kee-lenõuandest on küsitud kõige rohkem niisuguseid lauseid, kus rinnastava sidesõna ees on kõrvallause. Koma tuleb panna juhul, kui sidend

1) seisab *PEA-* JA KÕRVALLAUSE PIIRIL, nt *Avage sõnum, milles kirje saabus, ja vajutage .. Kui soovid Coca-Colat, maksa 50 krooni, ning kui soovid Sprite'i, maksa .. Kas teile meeldib, kui*

⁶ J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika, lk 240.

⁷ Sealsamas.

⁸ Vt lähemalt A. Mund, Vahel on koma ka ja ees. – Oma Keel 2003, nr 1, lk 50–54.

teie töövaldkonnaga seotud küsimused otsustab juhtkond, või eelistate otsuste tegemisel ise kaasa rääkida? Kas minna lahku, kui partner petab, või andestada?;

2) eraldab kaht ERI ASTME kõrvallauseid, nt Ilo miniteatmikusse on koondatud keemia raudvara, mida on võimalik kasutada nii koolijütsidel, kes alles hakkavad keemia saladusi tundma õppima, kui ka neil, kel ees riigieksamid või astumine kõrgkooli.

Kui sidesõna ühendab SAMA ASTME kõrvallauseid, ei ole koma tarvis, nt Ma ei teadnud, et ta tuleb täna ja et tal on seitse sugulast kaasas. Armastus on kirg, mis tuleb teadmata kust ning läheb teadmata kuhu.

Ühendsidesõnade NII ET, SELLEKS ET, SELLE ASEMELE ET, ENNE KUI, JUHUL KUI, SIIS KUI jms komastamine lause KESKEL **oleneb rõhutamisest**, nt Võta kalliskivid kaminasimsilt ära nii, et keegi ei näe. Jooksime võidu, nii et lõpuks olime kõik higised. Blendamed aitab parandada mõrad enne, kui need aukudeks muutuvad. Jaan tuleb, nii et maa must ~ tuleb nii, et maa must. Nii et -püsiühendites võib koma ka panemata jätta.⁹

Pealausele eelneva kõrvallause ALGUL võib neid ühendeid kirjutada nii komata kui ka komaga, nt Enne(,) kui lõplikult otsustad, loe läbi meie valimislubadused. Juhul(,) kui üks pooltest ei ole tehtud otsusega nõus, lahendatakse vaidlus kõrgema astme kohtus. (Viimasest lausest saab juhul-sõna ka ära jätta: Kui üks pooltest ei ole tehtud otsusega nõus, lahendatakse vaidlus kõrgema astme kohtus.) Selleks(,) et müüa, tuleb pakkuda, selleks(,) et pakkuda, pead teadma, mida ja kuidas. Siis(,) kui oli vaja, ei osanud tema kaasa mängida.

Kunagi ei lõhuta komaga ühendeid OLGUGI ET, AINULT ET, nt Ei tohi pead norgu lasta, olgugi et vahel ei lähe asjad nii, nagu on soovitud. Ainult et taustaks sobiks mingi muusika, nagu nendes Hollywoodi action-filmides põnevate kohtade peal on.

⁹ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 564.

kui ja nagu

VÖRDLUSSIDESÕNADE *kui* (nii *kui*, *otsekui*, *justkui*) ja *nagu* (nii *nagu*) komastamiseks tuleb ära tunda kõrvallause, sest kui võrdlussõna alustab kõrvallause, tuleb koma panna, muidu aga mitte. Kõrvallause tunneme ära sellest, et sõnale *kui* või *nagu* järgnevas lauseosas on tegusõna pöördeline vorm ehk öeldis.

KÕRVALLAUSE on ja koma **tuleb panna**: *Jogurtijäätist võivad kõik süüa nii palju, kui süda lustib. Mida teha, kui kolleeg ei vasta? Iseseisva elu algul on hea, kui on olemas stardiraha. Asi saab korda, kui ainult tahetakse. Nad tegid rohkem, kui suutsid. Majanduskasv oli kiirem, kui oli eeldatud. Mängi, nagu hing ihkab. Mul ei ole suhtlemine sugugi nii kerge, häbelik, nagu ma olen. Nimetame asju nii, nagu nad on.*

Raskem on osalausest ära tunda siis, kui liitajavormist puudub abiverb *olema*, nt *Kahju jäi väiksemaks, kui hinnatud* (= *kui oli hinnatud*). Ta tegi rohkem, *kui ette nähtud* (= *kui oli ette nähtud*). Ühendage juhtmed nii, *nagu joonisel näidatud* (= *nagu on joonisel näidatud*). Kasv ei kiirenenud nii, *nagu oodatud* (= *nagu oli oodatud*). Keerulised on ka need juhud, kus väljajätt on pealauses, nt puudub *olema*-verb öeldistäite või määruse juurest: *Parem, kui ma ühe koha peal istuksin* (= *on parem*). *Hämmastav, kui primitiivsed esivanemad mul on* (= *on hämmastav*).

Kui öeldist pole (ega anna ka juurde mõelda), on tegu VÖRDLUSTARINDIGA, mis koma **ei nõua**: *Tervik on suurem kui tema osade summa. Huvi tuntakse pigem medalite hulga kui mängu ilu vastu. Tänavune kevad on täpselt samasugune kui möödunud aastal. Maal läheb teade kohale niisama kiiresti kui linnas. Nii kapriisseid alamaid kui temal on raske ette kujutada. Kus see peaks sündima kui mitte siin? Nad lahkusid hoonest nii ruttu kui võimalik. Tuli muna ära koorida ja nii kiiresti kui võimalik alla neelata. See ei ole nii populaarne kui näiteks sport.*

Mees *nagu kiirreageerimisüksus*. Ta elab *nagu mees muiste*. Ka Venemaa õpetajad *nagu Eesti omadki* on hädas väikeste

palkadega. Pidul algas marsihelide saatel nagu ikka. Modernism pidi ootama nagu Saksamaalgi paremaid aegu. Juhatus valitakse nüüd viieks aastaks, mitte tähtajata nagu seni. Mais nagu ka päevalill kasvab kiiresti. Sest nemad nagu sinagi on siin võõra-maalased.

Tegusõna käändelised vormid (nagu *da*-tegevusnimi, *v*-kesksõna, *des*-vorm) lauses harilikult öeldiseks ei ole ning võrdlussesõnaga algavas tarindis koma ei nõua, nt *Parem puhata kui mängida*. Seda on kergem öelda *kui teha*. Pigem oli ta pooldav *kui süüdistav*. Tapeetimine ei ole suurem töö *kui kamina ehitamine*. Öeldis võib siiski esineda ka käändelise vormi kujul, nt *da*-infinitiivina: *Kui minna, siis kohe*.

Üldiselt ei tohiks siiski ka käändeliste vormide komastamist veaks pidada, nt *Ründe korral on õigem telefonist loobuda(,) kui end ohtu seada. Ei saa jätkata teisiti(,) kui ainult hinge kinni hoides, samuti *teisiti-* ja *muud*-tarindite puhul, kus rööpse võimalusena saab lisada pöördelise verbivormi, nt *Mul ei jäänud üle muud(,) kui minna tagasi* (vrd *Mul ei jäänud üle muud, kui pidin tagasi minema ~ kui läksin tagasi*).*

Päris sage kahtluskoht on võrdlustarindid, kus VÕRDLUSSÕNA (hrl *nagu* või *nii nagu*) seisab LAUSE ALGUL, nt *Nagu kõik koduloomad vajavad hoolitsust ka kassid*. *Nagu paljud Diderot' teosed trükiti ka see ära postuumselt*. *Nii nagu Peeter on ka Mart õppinud keemiat*. *Nii nagu Eesti tarbija võib mis tahes liikmesriigi kodanik pöörduda .. Kuna kõrvallauset ei ole, pole koma panek tarvilik*. Ometi on ilmne, et võrdlussesõna nihkumine lause algusesse (pöördjärjestus) tekitab pausi ja see omakorda tugeva soovi siiski koma panna, vrd nt *Nagu kõik koduloomad(,) vajavad hoolitsust ka kassid*. – *Kassid nagu kõik koduloomad vajavad hoolitsust*. Mõnel juhul võib öeldise ka juurde mõelda (ja koma panna), nt *Nii nagu Peeter ja Kalju, on ka Rein hea sportlane (= nii nagu on Peeter ja Kalju, on ..)*. Kui öeldis on olemas, tuleb kindlasti koma panna, nt *Nii nagu kirjutaja või vastuvõtja vajalikuks peab, võib ta siin toimida*.

Lauselühend

DES-, MATA-, samuti MAK- JA TUNA-LAUSELÜHENDI koma on tavapäraselt olenenud sellest, kas *des-*, *mata-*, *maks-* või *tuna-*vormi laiendid (kui tal neid on) paiknevad tema ees või järel. Koma ei ole, kui lauselühendi peasõna paikneb laiendite JÄREL, nt *Teid väheke häirides* tuletan meelde .. *Majast väljudes* nägin liikluspolitseid. *Uue numbri ilmudes* saadame selle Teile koju. Ta kiirustas aina edasi *parke ja puiestikke läbimata*.

EESASEND nõuab koma, nt *Ostes kolm pakki*, saad neljanda tasuta. *Lähtudes teie 4. aprilli kirjast*, teatan, et .. *Vajalikud vitamiinid imenduvad juustesse*, *andes juuksejuurtele tugevust*. Ta vaatas ringi, *teadmata*, kas ta on õigel teel. Ma pole nii alp, *arvamaks*, et .. Kui idud on väljas, tuleb taim asetada aknale, *kaitstuna otsese päikese eest*.

Uusimates käsitlustes on soovitatud arvestada *des-* ja *mata-*lauselühendi komastamisel peale lauselühendi ja tema laiendite omavahelise asukoha ka veel lauselühendi asendit öeldisverbi suhtes. Sel põhjal saab anda koma seisukohalt kaks selget juhtumit: 1) koma tuleb kindlasti panna, kui lauselühendi peasõna paikneb oma laiendite ees ja öeldis on samal ajal lauselühendi ees (*Nägin liikluspolitseid*, *väljudes majast*); 2) koma ei ole, kui lauselühendi peasõna paikneb oma laiendite järel ja öeldis on samal ajal lauselühendi järel (*Majast väljudes nägin liikluspolitseid*). Muudel juhtudel oleks koma kasutus vaba, nt *Nägin liikluspolitseid*(,) *majast väljudes*. *Väljudes majast*(,) *nägin liikluspolitseid*. *maks-* ja *tuna-*lühendi komastamine on antud vabaks, soovi korral võib juhinduda *des-* ja *mata-*lühendi reeglitest.¹⁰

Kui lause selgus nõuab, tuleb kindlasti koma panna: *Värv imendus kiiresti*, *laiali valgumata* (imendus kiiresti, mitte ei val-

¹⁰ M. Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Tartu, 2006, lk 151–153; M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 581–583.

gunud kiiresti laiali); *Häälda vaikselt, teisi segamata, järgmisi häälikuid ja püüa määrata nende häälduskoht* (vaikselt käib hääldamise, mitte segamise kohta).

ALUSE JA ÕELDISE VAHEL *eraldatakse des-tarind kahelt poolt komaga, nt Osakonna juhataja, võttes arvesse alluvate aruandeid, koostab ..*

KIRJA LÕPETAMISEL sõnade *tervitades, tänades, jõudu soovides* vms ja nime vahele ei panda eesti kirjakorra tava järgi koma, nt *Tervitades kooliõpetaja; Ette tänades AB; Vastust ootama jäädes TK; Tulemuslikku koostööd soovides AS Tööjões*. (Sama kehtib ka sõnade *lugupidamisega, austusega* jts kohta: *Lugupidamisega Teie pank; Austusega Lembit*.) Komakasutus ei olene sellest, kas viisakussõna ja nimi on ühel real või eraldi rida del.

Vorme *ALATES, VÕRRELDES, HOOLIMATA* jms, mis on kaassõnastunud¹¹, ei eraldata komaga. Nt *Alates tegevuse alustamisest 2003. aastal oleme saavutanud märkimisväärse turuosa ning mis peamine – klientide usalduse. .. oli kasvanud tuliseks protestiks valitsuse poliitika vastu paljudes asjades alates õigusest raiuda riigimetsa ja lõpetades bensiiniautode kahjuliku ökoloogilise mõjuga. Osaoskuste test oleks võrreldes vana hea kirjandiga midagi täiesti uut. Hoolimata võidust asub Kalev meistriliigas 5 võidu ja 12 kaotusega viimasel, 7. kohal.*

Kõhkklusi tekitab sõnade *ERINEVALT, OLENEVALT, SÕLTUVALT, VASTAVALT* vms eraldamine. *valt*-tarindi komastamine *des-* ja *mata*-lauselühendi reegli järgi on tarbetu¹², nt *Erinevalt teistest läksin mina kohe koju. Palume märkida juhendite arv olenevalt*

¹¹ Vt E. Uuspõld, *des-* ja *mata*-vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, 2001, lk 306–321; M. Ereli, T. Ereli, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 150, 582.

¹² M. Ereli, T. Ereli, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 582.

sellest, mitu te neid oma firmasse soovite. Vastavalt meie tehtud kutse täpsustustele võiks toimuda ..

Määruslikud NUD- JA TUD-LAUSELÜHENDID eraldatakse alati komaga, nt Vaadanud läbi maja tehnilise projekti, otsustas komisjon .. Tutvunud taotlusega ja uurinud tõendeid, leidis kohus, et taotlus on põhjendatud. Tööandja, saanud teada alluva haigusest, vallandab töötaja. Vanematest hüljatud, oli laps alguses kurb ja meeleheitel.

VERBITA LAUSELÜHEND eraldatakse muust lausest koma(de)ga, nt Silmad krillis, tuias ta seal nii ööl kui ka päeval. Hambad ristis, kannatas laps kõhuvalu. Tüdruk seisab, triiki täis kruus pihus, ja mölgutab kurbi mõtteid. Mees kaisutas teda masendatuna, naise keha värisemas tema vastas.

On siiski võimalik, et ka mitte iga verbita lauselühend ei nõua tingimata koma. Krista Kerge on näiteks osutanud, et koma võib olla liigne lühikestes umbisikulistes või käskivais manitsuslausetes (*Suu täis ei räägita. Ära nõnda nina raamatus loe*), samuti lühikese viisimäärusliku tarindi puhul. Ka ei eraldu absoluuttarind pausidega mitte igas asendis.¹³

Kiil

ÜTE eraldatakse muust lausest koma(de)ga, nt Mehed, mütsid pähe, rähnid õhus! Tere, Tiina! Tere, tubli 4. klassi õpilane! Aitäh sulle, hea kaasmaalane, selle eest, et aitasid. Tere, kevad, ja hüvasti, talv! Ootan teie punkte, Urve, Milvi ja Indrek, esmaspäevaks!

KIRJA ALGUSESSE pöördumise ja esimese lause vahele ei käi koma. Sinna sobib hüüumärk, ent kui kirja koostaja ei soovi

¹³ K. Kerge, Eesti süntaks keeleõppe praktikule. Käsiraamat. Tallinn: TEA, 2001, lk 144; vt ka E. Uuspõld, Veel kord komast. – Õpetajate Leht 18.11.2005.

sedas kasutada, võib lõpumärgist loobuda (st vormistada pöördumine pealkirjana). Seega on õige kirjutada *Tere, Tiina!* või *Tere, Tiina*

Sõna *PALUN* ei nõua koma, nt *Lugege palun tekst läbi. Palun kutsuge arst. Tule palun siia.*

Lauselaiendid *ESITEKS*, *TEISEKS*, *MÕISTAGI* jms nõuavad koma ainult siis, kui nad alustavad lauset ja neile ei järgne vahetult öeldis, nt *Esiteks, see võimaldab näha .. Mõistagi, kõik osavõtjad on oodatud.* Muudel juhtudel koma pole, nt *Esiteks võimaldab see näha .. Mõistagi on kõik osavõtjad oodatud. Kõik osavõtjad on mõistagi oodatud.*

Sageli küsitakse, kas võib kasutada koma ja mõttekriipsu KÕRVUTI.

Kui mõttekriipsudega raamitav kiil on komaga eraldatavate osalausete vahel, **pannakse** koma mõttekriipsu järele, nt *Palju ei puudunud – jõudsin õnneks viimasel minutil eest ära hüpata –, et auto oleks mulle otsa sõitnud. 1998. aastast alates hakkasid ilmuma Eesti koolimuusika ajaloos esimesed originaalsed õppe-*
materjalid – õpikud ja töövihikud vene õppekeele koolidele –, mis lähtusid riiklikust õppekavast.

Enne koma, seejärel mõttekriips on mõeldav, kui kiilus on kõrvallause, ent sellisel juhul on peetud paremaks komast loobuda, nt *Eelmisel aastal – mäletan selgesti, et see oli just mullu – ei tulnud ta kordagi minu juurde uurima, kas ma abi vajan. Räägiti, et tuleval nädalal – mine võta kinni, kas kuulujuttudel ka tõepõhi all on – saame uue kaitseministri.*

Oma Keel 2006, nr 1